

УДК 378.147

БАР'ЄРИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Глазкова І.Я., д. пед. н., професор,
професор кафедри іноземних мов і методики викладання
Бердянський державний педагогічний університет

У статті автор обґрунтовує бінарну сутність поняття «педагогічний бар'єр». З одного боку, він розглядається як складне педагогічне явище, яке стримує та знижує ефективність і успішність суб'єктів освітнього процесу, і тому його варто усувати. З другого боку, це педагогічний засіб, який стимулює і підвищує ефективність діяльності суб'єктів навчального процесу шляхом його подолання. Автор доводить, що формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів супроводжується різними бар'єрами: мотиваційними, емоційно-когнітивними, інтелектуальними, сенсорними.

Ключові слова: *бар'єр, педагогічний бар'єр, подолання бар'єрів, компетентність, професійна підготовка, майбутній учитель, педагогічний процес.*

В статье автор обосновывает бинарную сущность понятия «педагогический барьер». С одной стороны, понятие рассматривается как сложное педагогическое явление, которое сдерживает и снижает эффективность и успешность субъектов образовательного процесса, и должно быть устранено. С другой стороны, это педагогическое средство, которое стимулирует и повышает эффективность деятельности субъектов учебного процесса путем его преодоления. Автор доказывает, что формирование информационно-коммуникационной компетентности будущих учителей сопровождается различными барьерами: мотивационными, эмоционально-когнитивными, интеллектуальными, сенсорными.

Ключевые слова: *барьер, педагогический барьер, преодоление барьеров, компетентность, профессиональная подготовка, будущий учитель, педагогический процесс.*

Hlaskova I.Ya. BARRIERS TO THE FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS

The author grounds the essence of binary concept “pedagogical barrier”. On the one hand, this term is seen as a complex pedagogical phenomenon that interferes, holds back and reduces the efficiency and success of the educational process, and, therefore, requires prevention. On the other hand, it is a pedagogical tool that stimulates and increases the effectiveness of the educational process of participants' activity through its overcoming. The author proves that the formation of the IC-competence of future teachers is accompanied by various barriers: motivational, emotional-cognitive, intellectual, sensory.

Key words: *barrier, pedagogical barrier, overcoming of barriers, competence, vocational training, future teacher, pedagogical process.*

Постановка проблеми. Унікальність людини визначається багатьма факторами її розвитку, варіативне сполучення яких нескінченне: спадковість і соціальне середовище, вік і особливості психологічного складу, стать і статус, характер основної діяльності та мікросередовища, історія життя й якість освіти, характер виховання та рівень культури суспільства, матеріальний добробут і події життя тощо. Такі фактори часто набувають статусу бар'єрів, що перешкоджають нам досягти певних цілей, що, своєю чергою, пов'язано з обмеженням свободи суб'єкта в конфліктній ситуації, а також, за твердженням Я. Луп'яна, саме бар'єри часто є причиною конфліктів [1]. Серед таких бар'єрів він виокремлює: незадоволення потреб пізнання; втрату цікавості (до роботи, навчання); незбіг бажань; бар'єри характерів; бар'єри темпераментів; невідповідність самооцінки оцінці оточуючих; нерви, негативні емоції (горе,

страждання, гнів, огида, страх); бар'єр мовлення; бар'єр настанови (частіше негативної); техніка та навички спілкування [1].

Суть будь-якого бар'єра полягає в перешкоді й обмеженні як зовнішньої, так і внутрішньої активності людини у процесі її життєдіяльності, водночас такі обмеження, з одного боку, блокують активність, а з другого – стабілізують і регулюють життєдіяльність. Проблема бар'єрів завжди була і залишається актуальною для будь-якої сфери людської діяльності, а також процесу підготовки фахівців будь-якої галузі та підвищення їхньої кваліфікації. Подолати бар'єр означає оцінити умови, що заважають задоволенню потреб, знайти способи, методи досягнення поставленої мети. Одним із важливих видів професійної компетентності сучасного педагога є інформаційно-комунікаційна компетентність (далі – ІКК), набуття якої потребує від нього подолання низки бар'єрів.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити сутнісні характеристики бар'єрів, що потребують подолання у процесі формування ІКК майбутніх учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців дозволяє виокремити такі типи бар'єрів у педагогічному процесі: пізнавальний (Л. Геращенко, О. Домирева, Н. Мараховська, А. Пилипенко, Н. Черненко); професійної діяльності вчителя (Ф. Вафін, Н. Городецька, Н. Загуменних, А. Маркова, С. Назметдінова, М. Подимов, А. Сафіна, Н. Чинкіна); творчої самореалізації студентів (К. Карамова); спілкування (Н. Волкова, О. Залюбовська); навчальної діяльності (О. Барвенко, Т. Вербицька, Н. Губарева, О. Гудименко, Н. Дроздова, Н. Сопілко, О. Худобіна, Н. Черненко, Н. Яковлева); соціалізації (О. Єльнікова); професійного самовизначення (А. Массанов). Учені також акцентують увагу на дослідженні умов подолання бар'єрів у педагогічному процесі (Т. Вербицька, О. Худобіна, Л. Ярославська) та необхідних для цього методів і прийомів (Н. Губарева, Н. Мараховська).

Виклад основного матеріалу дослідження. Залежно від підходу до розуміння суті досліджуваного явища науковці вивчають різні аспекти бар'єрів, що притаманні педагогічному процесові. «Бар'єр» розуміється як перешкода або перепона на шляху до будь-чого, а його специфіку традиційно розглядають у контексті таких понять, як опір, гальмування, заборона, блокування, що мають обмежувальний характер.

Заслугує на увагу погляд Н. Кузьміної, яка стверджує, що труднощі педагогічної діяльності виникають у певних умовах: коли педагогічна задача усвідомлюється вчителем, але він не знає, як її розв'язати, а також коли одержаний у процесі діяльності результат не задовольняє вчителя, і він шукає нового рішення. На думку автора, труднощі у професійній діяльності вчителя є суб'єктивним станом напруженості, важкості, незадоволеності, який спричиняється зовнішніми чинниками діяльності, і залежить від характеру самих чинників, освітньої, етичної, фізичної підготовленості людини до діяльності та ставлення до неї [2].

Особливості поведінки педагогів у процесі вивчення і впровадження інновацій, зокрема у процесі оволодіння інформаційно-комунікаційними технологіями, висвітлено в наукових дослідженнях Н. Городецької, В. Собкіна, І. Дичківської, Г. Сиротенка. Науковці виокремлюють антиінноваційні бар'єри, які стоять на заваді запровадженню інновацій і які, залежно від того,

якими обставинами зумовлені, поділяють на зовнішні (соціальні, організаційні, методичні – суб'єктивні чинники, матеріально-технічні – об'єктивні чинники, що не залежать від особистості вчителя) та внутрішні (індивідуально-психологічні й вікові особливості, особистісні якості, норми, цінності, настанови). А. Палахов також виокремлює третю групу бар'єрів – «ті, що зумовлені зовнішніми причинами, утвореними від внутрішніх (виявляються в переключенні сприйняття й уявлень про педагогічні ситуації)» [3, с. 28].

Як вважає І. Дичківська [4, с. 255–257], до зовнішніх бар'єрів належать:

- соціальні бар'єри, які відбивають несумісність нового з наявним досвідом і цінностями, прийнятими в суспільстві (це, насамперед, стосується досвідчених педагогів), та стереотипами мислення педагогічного співтовариства (наприклад, «Я і без інформаційно-комунікаційних технологій працював добре!»);

- організаційні бар'єри виявляються, зазвичай, у протидії керівних органів освіти втіленню нововведень на початковому етапі і, як наслідок, у відсутності фінансування;

- методичні бар'єри, що пов'язані із браком методичного забезпечення та недостатньою поінформованістю щодо інновації, невмінням методично грамотно застосовувати, у нашому випадку, інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ) у навчально-виховному процесі;

- матеріально-технічні бар'єри (наявність необхідного технічного і програмного забезпечення педагогів у школі та вдома, рівень заробітної плати).

До внутрішніх бар'єрів належать такі, що приховують глибинні особистісно-професійні проблеми, вони виявляються в неадекватній пасивності педагога, яка заважає інноваційній діяльності.

Як зазначає Л. Чернікова [5, с. 138], «під час вивчення ІКТ бар'єри пов'язані з тим, що вчителям доводиться одночасно взаємодіяти з абсолютно новими, незвичними для них об'єктами і технологіями, новим навчальним колективом (колеги-слухачів курсів, викладацького складу, технічного персоналу), освоювати нові види та способи професійної діяльності. Вони можуть бути викликані як загальними та віковими особливостями психіки вчителя, так і особистісно-професійними деформаціями педагогів».

Н. Городецька, Н. Попель, Г. Сиротенко, Л. Чернікова виділяють такі основні види бар'єрів:

- *мотиваційні*, що виявляються у відсутності стійкої внутрішньої мотивації до

оволодіння ІКТ, догматичності професійних стереотипів, неприйняття інновацій, перевазі традиційних форм навчання навіть при усвідомленні переваг використання ІКТ та в нерозумінні необхідності та можливості подальшого використання отриманих знань у професійній діяльності; мотиваційний бар'єр залежить від характеру мотивів, інтенсивності мотивації, внутрішніх спонукань (потреб, мотивів), що залежать від пізнавальної потреби суб'єкта, задоволення від процесу пізнання й реалізації свого особистісного потенціалу, лежать в основі поведінки людей і їхньої професійної діяльності, від якої залежить інтенсивність емоційних процесів, гострота реакції на ситуацію й розвиток подій, а також інтелектуальних процесів, на які впливає відсутність пізнавального інтересу. Власний досвід дозволяє зазначити, що розвиток мотивації до навчання вчителів на основі демонстрації дидактичних можливостей ІКТ, використання активних форм навчання (ділових ігор, тренінгів тощо) також сприяють подоланню психологічних бар'єрів. Подоланню психологічних бар'єрів, що виникають у вчителів, сприяє побудова освітнього процесу підвищення кваліфікації вчителів у галузі ІКТ на основі психолого-педагогічної діагностики й обов'язкового надання педагогам допомоги в подоланні психологічних бар'єрів у процесі навчання. М. Рогов вважає, що в системі неперервної професійної освіти для особистості більш значущими є безпосередні мотиви ніж опосередковані, однак залежно від етапів професіоналізації знижується роль пізнавальних мотивів і посилюється значущість мотивів розвитку особистості й мотивів досягнення успіху [6, с. 54];

– *емоційно-когнітивні*, які виражаються в боязні технічних пристроїв, збоїв у їх роботі, поломки дорогої техніки тощо, в неадекватному емоційному сприйнятті можливостей комп'ютера та мережі Інтернет (що він є панацеєю від усіх негараздів сучасної школи або що його не можна сприймати серйозно в освітньому просторі), зумовленому відсутністю чітких уявлень про використання ІКТ в освітній діяльності, посиленням негативних емоційних переживань у процесі опанування ІКТ, що призводить до підвищення рівня тривожності та психологічного стресу вчителів і перешкожає досягненню цілей навчання. Вони супроводжують негативні наслідки діяльності, «стримують і відхиляють» її, проте не слід забувати й про значення емоцій успіху, які «підсилюють і підтримують» вихідне спонукання до мети; емоції можуть бути не тільки конструктивними, а й руйнівними: вони

активізують і дезактивують, організують і дезорганізують поведінку;

– *інтелектуальні*, пов'язані з особливостями професійної ментальності педагога, які з'являються через невміння початківців орієнтуватися у великій кількості інформації, страх виявити свою некомпетентність, бути неуспішним, що проявляється через акцентування удаваної непотрібності нових навичок, віку, недосконалості комп'ютерів, відсутності методики викладання з використанням ІКТ тощо, і є наслідком пошуку «об'єктивних» причин своєї природної недосвідченості;

– *сенсорні*, що провокуються як особливостями сприйняття людини (візуально-кінестетичними обмеженнями), так і її когнітивним стилем; вони виявляються у труднощах швидкої адаптації до таких змін умов отримання інформації, як читання з вертикальної площини, звуження поля зору до розмірів екрану, маніпулювання нереальними об'єктами, дрібна моторика дій.

Формування у майбутніх учителів ІКТ є складним педагогічним процесом, що супроводжується подоланням вищезначених бар'єрів. Поділяючи думку авторів щодо суті бар'єрів як явищ, що потребують подолання, вважаємо за необхідне внести певні уточнення. Бар'єри ІКТ належать до педагогічних бар'єрів, оскільки її формування відбувається у навчальному процесі вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ). Педагогічний бар'єр є бінарним поняттям, яке, з одного боку, є складним педагогічним явищем, що перешкоджає, стримує, знижує ефективність і успішність педагогічного процесу (негативні функції), а тому потребує усунення, а з другого – є своєрідним стимулом розвитку потенційних можливостей особистості, тобто йому властивий розвивальний характер, оскільки, по-перше, діяльність, яка супроводжується успішним подоланням педагогічних бар'єрів, визначається індивідом як приваблива через те, що вона супроводжується позитивними емоціями, і навпаки, неподоланий педагогічний бар'єр не викликає бажання зосереджуватися на такій діяльності; по-друге, для людини прояв бар'єра нерозуміння, суперечності – це сигнал для включення мислення, початку діяльності з вивчення проблемного явища або предмета, він має стати поштовхом до самостійної роботи, спрямованої на його подолання; по-третє, ефективне подолання педагогічного бар'єра забезпечує розвиток як пізнавальних, так і емоційних процесів, оскільки створює такий внутрішній стан у суб'єкта, що визначає ступінь його чутливості до певних предметів і явищ [7].

Варто наголосити на тому, що категорія «розвивальний характер педагогічного бар'єра» особливого значення набуває в теорії діяльності, а продуктивній навчальній діяльності сприяє організація освітнього процесу на основі досвіду професійної діяльності.

Педагогічному бар'єру притаманна низка позитивних функцій, а саме: *індикаторна*, яка показує зворотній зв'язок якості впливу (А. Маркова), наприклад, що застосування вчителем ІКТ дозволить підвищити якість навчального процесу; *стимулююча*, що активізує діяльність (чим більше я дізнаюся про можливість застосування ІКТ і освітніх ресурсів мережі Інтернет у професійній діяльності, тим сучаснішим педагогом я стану); *мобілізаційна*, яка готує внутрішні ресурси організму для актуалізації, визначення міри та напрямку їх активності (А. Маркова) і дозволяє розподілити власні сили для освоєння нових педагогічних технологій; *розвивальна*, що сприяє розвитку і формуванню особистості й індивідуальності людини, передбачає розвиток творчого мислення у процесі подолання інформаційно-перетворювальних нерутинних бар'єрів, забезпечує вдосконалення духовного потенціалу особистості, її самореалізацію та самоактуалізацію і розвиває ті якості, що сприяють подоланню перешкод (Р. Шакуров); *творча*, що спрямована на подолання перешкод, стимулює творчу активність і дозволяє активно застосовувати ІКТ і самостійно створювати з їх допомогою дидактичні матеріали з предмета; *захисна*, яка спрямована на стабілізацію особистості, відмежування свідомості від неприємних, травмуючих переживань, пов'язаних із внутрішніми та зовнішніми конфліктами, станами тривоги й дискомфорту (О. Барвенко, З. Ноліу, Б. Паригін); *регульовальна*, яка забезпечує формування вміння долати перешкоди на шляху впровадження інновацій; *адаптивна*, що встановлює відповідність між потребами індивіда і його можливостями з урахуванням конкретних умов; *корекційна*, що забезпечує зміну напрямку руху після зіткнення з перешкодою (Р. Шакуров); та *функція дозування*, яка дозволяє визначити міру перешкод і дозувати подальший розвиток і рух, починаючи з освоєння ІКТ на рівні користувача, та поступово розширювати набуту компетентність у галузі ІКТ. Серед негативних функцій педагогічних бар'єрів дослідники виділяють такі: стримувальну, руйнівну, блокувальну, гальмувальну, а також функцію гноблення.

Переконані, що педагогічний бар'єр є своєрідним стимулом розвитку потенційних можливостей особистості, тобто йому властивий розвивальний характер. Вважаємо за доцільне використовувати педагогічний бар'єр як засіб активізації діяльності як майбутнього вчителя, так і вчителя-практика, і, відповідно, як засіб розвитку їхньої особистості. Водночас хотілося б знову наголосити на тому, що умовою реалізації розвивального характеру бар'єра є його успішне подолання.

Висновки з проведеного дослідження. Актуальність дослідження бар'єрів у професійній діяльності вчителя обумовлена необхідністю підвищення рівня професійної компетентності, зокрема ІКК, розвитку здатності протистояти численним бар'єрам, що постають перед педагогом у процесі впровадження інновацій, необхідністю знаходити вихід із кризових ситуацій, пошуку нестандартних рішень, постійного контролю за своєю діяльністю і поведінкою. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в розробці методичної системи подолання педагогічних бар'єрів, що супроводжують процес формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лупьян Я. Барьеры общения, конфликты, стресс... / Я. Лупьян. – Минск : Высшая школа, 1988. – 233 с.
2. Кузьмина Н. Очерки психологии труда учителя / Н. Кузьмина. – Л., 1967. – 183 с.
3. Палахов А. Типология психологических трудностей в педагогической деятельности учителя / А. Палахов // О путях повышения эффективности труда учителя. – М., 1989. – С. 62.
4. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології : [навчальний посібник] / І. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
5. Чернікова Л. Розвиток інформаційно-технологічної компетентності вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л. Чернікова ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2012. – 303 с.
6. Рогов М. Ценностно-мотивационная сфера личности в системе непрерывного профессионального образования / М. Рогов // Актуальные проблемы психологии на современном этапе общественного развития. – Казань, 2003. – С. 25–56.
7. Глазкова І. Компетентність майбутнього вчителя у запобіганні та подоланні педагогічних бар'єрів : [монографія] / І. Глазкова. – Бердянськ : Видавництво О.В. Ткачук, 2013. – 416 с.